

42. el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi Sözlüğü üzerine analitik bir incelenme

Kanatbek OROZBEKOV¹

APA: Orozobekov, K. (2022). *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi Sözlüğü üzerine analitik bir incelenme. RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (29), 693-707. DOI: 10.29000/rumelide.1164882.

Öz

Sözlük çalışması bazı temel adımları temsil etmektedir. Bu temel adımlar: Bilgi ve gerçekleri toplama, maddeleri seçme, düzenleme, yazma ve nihâi sonuca ulaşmaktır. Sözlük bir ulusun dilsel mirasını koruyan bir unsurdur. Bu da klasik ve modern bilim insanlarını sözlük derlemede belirli teorilere göre yönlendirmeye iten bir faktördür. Dolayısıyla bu çalışma modern sözlüklerden birisi olan ve Arap Birliği Eğitim- Kültür ve Bilim Teşkilatı tarafından yayımlanan, ana dili Arapça olmayanlara yönelik hazırlanmış, ansiklopedik karaktere sahip ve tek dilli "*el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*" adlı sözlüğünün analitik incelemesini yapmak amacıyla kaleme alınmıştır. Sözlük, Arap Birliği Eğitim-Kültür ve Bilim Teşkilatı ve Larousse Vakfı tarafından dağıtılan "*el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*" başlığını taşıyan bir kitap olarak yayımlanmıştır. İlk baskısı 1989 da yapılmıştır. Ayrıca *Mu'cemu'l-Vasit ve Kâmûsu'l-Cedid Li't-Tullâb* sözlüğünden sonra kolektif yazarlık sebebiyle üçüncü sözlük olarak kabul edilmektedir. Sözlük, kelimenin kökünden alfabetik olarak düzenlenmiş yaklaşık yirmi beş bin madde içermektedir. Böylece sözlük Arap ve Arap olmayan öğretim üyeleri ve öğrenciler için güvenilir bir yardımcı kaynak niteliğini taşımaktadır. Çalışmada sözlüğün tanımı, basımları ve müellifleri belirtildikten sonra sözlüğün belli başlı özellikleri ile amaçları hakkında bilgiler verilmiştir. Ardından sözlüğün derlenme meselesi, maddeleri ve izlediği yöntemler, analitik metot la incelenerek eleştirel bakış açısı çerçevesinde ele alınmıştır.

Anahtar kelimeler: Arapça, Temel Arapça Sözlük, ansiklopedi, analitik, madde

An analytical review on *al-Mu'jamul'-Arabiyyu'l-Esâsi* Dictionary

Abstract

The vocabulary work consists of several basic steps. These basic steps are: collecting information and facts, choosing elements, organizing, writing and achieving the final result. The dictionary is an element that preserves the linguistic heritage of the nation. This factor is pushing ancient and modern scientists to guide dictionaries on certain theories. Thus, this study aims to analyze the dictionary "*al-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*", which is one of the modern dictionaries and is encyclopedic and monolingual in nature, published by the Organization for Education, Culture and Science of the League of Arab States, prepared for those whose native language is not Arabic. The dictionary was published as a book titled "*al-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*" distributed by the Arab League Education Culture and Science Organization, Larousse Foundation. The first edition was published in 1989. This is a modern dictionary entering the fourth generation of the Arabic dictionary process. In addition, it is accepted as the third dictionary after the dictionary *Mu'cemu'l-Vasit* and *Kâmûsu'l-Cedid Li't-Tullâb* due to its collective authorship. The dictionary contains about twenty-five thousand items arranged alphabetically from the root of the word. Thus, the dictionary is a reliable aid for Arab and

1 Doktora Öğrencisi, Kastamonu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İşlam Bilimleri, Temel İşlam Bilimleri (Kastamonu, Türkiye), kanatbek-furkan@mail.ru, ORCID ID: 0000-0002-9168-1264 [Araştırma makalesi, Makale kayıt tarihi: 07.06.2022-kabul tarihi: 20.08.2022; DOI: 10.29000/rumelide.1164882]

non-Arab teachers, students and general intellectuals. In the study, after the definition, editions and authors of the dictionary are specified, information about the main features and purposes of the dictionary is given. Then, the compilation issue of the dictionary, its articles and the methods it followed were analyzed with the analytical method and the evaluation of the dictionary was given with a critical point of view.

Keywords: Arabic, Basic Arabic Dictionary, encyclopedia, analytical, article

Giriş

Mu'cem "sözün kapalı ve anlaşılmaz olması" anlamındaki ucme kökünden ism-i meful olup "kapalılığı ve bilinmezliği giderilmiş söz" demektir. Mu'cem kavramı terim olarak ister alfabetik olsun isterse konu başlıklı olsun özel bir düzen ile düzenlenmiş maddelerin anlamlarını açıklayan ve yorumlayan dil sözcüklerini içeren bir eserdir. "Mu'cemu'l-Kâmil" yani tam kapsamlı sözlük dildeki bütün sözcükleri; anlamı, türevleri, telaffuzları ve kullanım yerleriyle birlikte kapsayan sözlüktür. (Attâr, 1956, s. 38). Başka bir tanıma göre sözlük, maddelerin gerek alfabetik sıraya göre gerekse konusuna göre özel bir biçimde düzenlenmesi şartıyla anlamlarının açıklanması ve yorumlanması ile birlikte maddeleri kapsayan bir kitaptır. (Ebû Sikkîn, 1981, s. 8).

İlk kez, mu'cem lafzını terim olarak dilciler değil, hadisçiler kullanmışlardır. (Hatîb, 1994, s. 32). Alfabetik olarak düzenlenmiş, sahabe isimlerini ve hadis râvilerini toplayan kitaba atıfta bulunmak için, mu'cem kelimesini kullanmışlardır. Sözlük harflerine göre düzenlenmiş kitaplarından birini tanımlamak için "mu'cem" kelimesini ilk kullananın Buharî olduğu söylenmektedir. Eski dilcilerin de mu'cem lafzını kullanmadıkları da belirtilmektedir. Çünkü onlar sözlük için özel isim kullanmışlardır. Bunlar *Ayn*, diğeri *es-Sihâhtur*. (Ömer, 1992, s. 13). Bu kitaplara daha sonra mu'cem ismi verilmiştir.

Araplarda sözlük yazımının başlıca sebebi fâsih Arapçanın inceliklerini en iyi şekilde gösterebilmek, sözcüklerin gramatik ve morfolojik açıdan doğru kullanımlarını gösterebilmektir. Arap sözlük çalışmaları miladi 7. yüzyılda çölden şehre göç edip yerleşen âlimlerin dilde gördükleri hataları ve yabancı sözcükleri düzeltmeleriyle başlamıştır. (Subaşı, 2011, s. 240). Daha sonra belirli konularda çeşitli kelimeler toplanmıştır. el-Esmâî'nin hurma, cömertlik ve atlar hakkında ki kitapları bu duruma örnek olarak gösterilebilmektedir. Daha sonra kelime ve anlamlarını araştırmak isteyenlerin başvurabilecekleri kaynak olarak sözlük çalışmaları özel bir düzen almıştır.

Araştırmacılar el-Halil b. Ahmed el-Ferâhidî'nin "*Kitâbu'l-Ayn*" adlı bir Arapça sözlük geliştiren ilk kişi olduğu konusunda hemfikirlidir. El-Ferâhidî dili kaydetme ve kelimeleri toplamada öncülük etmiştir. Böylece sözlük oluşturma yöntemini kurmuştur. Ondan sonra çeşitli sözlükler yazılmıştır. Günümüze ulaşan en önemli sözlükler şu sözlüklerdir:

Ebû Umar eş-Şeybânî'nin "*Kitâbu'l-Cîm*", İbn Sikkît'in "*el-Elfâz*", İbn Düreyd'in "*el-Cemhere*", Ebû Ali el-Kâlî'nin "*el-Bârî*", el-Ezherî'nin "*Tehzibü'l-Lüga*", İbn Fâris'in "*Mekâyîsi'l-Lüga*" ve "*el-Mücmel*". Cevherî'nin "*es-Sihâh*", İbn Sîde'nin "*el-Muhkem*" ve "*el-Muhassas*", İbn Manzûr'un "*Lisânü'l-Arab*", Buterres el-Bustânî'nin "*Muhîti'l-Muhît*" ve "*Katru'l-Muhît*", el-Eb Luis Ma'lûf'un "*el-Müncid*" ve Kahire'deki Arap Dili Akademisi tarafından derlenen: "*el-Mucemü'l-Vasît*". (Ömer vd., 1989, s. 9).

Modern çağda Arapça sözlükler çoğalmış ve çeşitlenmiştir. (el-Bustânî, 1987). Bu sözlüklerden biri de *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*'dir.

el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsî Sözlüğü

Ali el-Kasimî, el-Lisânu'l-Arabî dergisinin 20. sayısında Arapça sözlüklerle ilgili şu ifadeleri kullanmıştır: “Arapça kültür hazinesinin ana dili Arapça olmayanlara tahsis edilmiş bir Arapça sözlüğe ihtiyacı vardır. Klasik ve modern Arapça sözlükler, bu tür ihtiyacı karşılamak için yeterli değildir”. Bu nedenle, Ali el-Kâsimî'ye göre: “Ana dili Arapça olmayan yabancıların kullanılabileceği özelliğe ve niteliğe sahip bir Arapça sözlüğün tasnif edilmesi” gerekmektedir. (el-Kâsimî, 2003, s. 131).

Arap Birliği Eğitim-Kültür ve Bilim Teşkilatı, bahsi geçen ihtiyacın karşılanması için bu sözlüğe yönelik planlama ve gerekli çalışmaları hazırlamıştır. Bunun için çeşitli seminerler düzenlemiştir. Bunlardan en önemlisi 31 Mart ile 8 Nisan 1981 tarihleri arasında Rabat'taki Araplaştırma Koordinasyon Ofisi tarafından düzenlenen Arapça sözlük bilimi eğitim kursudur. Birkaç Arap ülkesinden sözlük bilimciler bu kursa katılmışlardır. Bu kurs Arapça sözlüğün oluşturulmasındaki temel ilkelerin onaylanmasıyla sonuçlanmıştır. Ardından, 22-27 Ekim 1982 tarihleri arasında Arap Birliği Eğitim-Kültür ve Bilim Teşkilatının Tunus'taki merkezinde, sözlük biliminde yüksek dil becerisine ve derin bilimsel deneyime sahip Arap ülkelerinden seçilen uzmanlar tarafından bir toplantı düzenlenmiştir. Bu toplantıda "el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsî" sözlüğünün yayımlanmasına Rabat Sempozyumu tarafından onaylanan genel ilkelere göre tasnif edilmesine karar verilmiştir. Arap Birliği Eğitim-Kültür ve Bilim Teşkilatı Eski Genel Müdürü el-Muhyiddin Sâbir, “Ayrıca bu sözlüğün, yabancı üniversitelerin Arapça ve İslami araştırmalar bölümlerinde, çalışmalarında orta veya ileri seviyeye ulaşmış ana dili Arapça olmayan öğretim üyelerine, üniversite öğrencilerine yönelik olmasına karar verilmiştir” demiştir. (Ömer vd., 1989, s. 9).

Ana dili Arapça olmayanlar için özel bir Arapça sözlük oluşturma fikri, bilim adamlarının Arap dilinin şu anda küresel bir dil olarak sahip olduğu hızlı yayılımı fark etmesiyle ciddi olarak başlamıştır. Farklı dil ve seviyelerdeki öğrencilere yardımcı olmak için iki dilli Arapça sözlük tasnif etmenin zor olduğunun farkında olarak ana dili Arapça olmayanlara hizmet eden onların ihtiyaç ve yeteneklerini dikkate alan tek dilli bir Arapça sözlüğü tasnif etmeyi uzmanlar önermişlerdir. Bu öneri, Arap Birliği Eğitim-Kültür ve Bilim Teşkilatı'nın "el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsî" sözlüğünü tasnif etmesiyle sonuçlanmıştır. Bahsi geçen "el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsî" sözlüğü, Tunus'taki Arap Birliği Eğitim- Kültür ve Bilim Teşkilatı tarafından 1989'da Arap ülkelerinden kıdemli profesörlerin katılımıyla ve Ali el-Kasimî'nin koordinasyonu ile tamamlanan bir sözlüktür. (Hicbâr, 2014, s. 13).

Bu şekilde “el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsî” sözlüğü ana dili Arapça olmayanlar için ilk yayımlanan ilk sözlük olmuştur. Bu sözlükten sonra aynı amaçla bazı sözlükler yazılmıştır. Örneğin: Mahmut İsmail Sını ve Hamur Huseyn Yusuf tarafından yazılan “Mu'cemu't-Tullab” (1991) sözlüğü ve Abdurrahman b. İbrahim el-Fevzân, Muhtâr et-Tâhir Hüseyin ve Muhammed Abdulhâlik Muhammed Fadl tarafından telif edilen “el-Mu'cemu'l-Arabiyyü Beyne Yedeyk” (2004) sözlüğü yayımlanmıştır. (Şe'sû, 2018, s. 112).

el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsî Sözlüğünün Basımları ve Yazarları

el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsî' sözlüğü, Arap Birliği Eğitim-Kültür ve Bilim Teşkilatı (ALECSO) tarafından iki kere yayımlanmıştır. (Şe'sû, 2018, s. 112). Muhyiddîn Sâbir, “Larousse” yayınevi hakkında şöyle diyor: “Teşkilat, kültürel işbirliğinin kapsamını genişletmek ve bunu mümkün kılmak için çeşitli dillerde bilimsel değeri yüksek sözlüklerin ve ansiklopedilerin yayımlanmasını denetleyen uluslararası “Larousse” vakfı ile işbirliği içinde bu sözlüğü yayımlamaktan memnuniyet duymaktadır. Ana dili Arapça olmayanlar için özel olarak geliştirilen bu temel sözlüğün, bu küresel kurumun yetenekleri ve

küresel ölçekte dağıtma organizasyon yeteneği sayesinde Arap dünyası dışındaki okuyucularının eline geçmesini sağlamıştır.

Ahmet Muhtâr Ömer *el-Mu'cemu'l-'Arabiyyu'l-Esâsi* sözlüğünü *Sınâ'atu'l-Mu'cemu'l-Hadîs* adlı kitabında kısa sözlükler (*Mu'cemu'l-Veciz*) olarak nitelendirmiştir. (Ömer, 2009, s. 53).

el-Mu'cemu'l-'Arabiyyu'l-Esâsi sözlüğü, ilk kez 1989 yılında tek bölüm halinde yayımlanmıştır. 2003 yılında ise ilk baskısında herhangi bir değişiklik yapılmadan yeniden basılmıştır. *el-Mu'cemu'l-'Arabiyyu'l-Esâsi* sözlüğü 1347 sayfadan oluşmaktadır ve sözlük bilimindeki beş uzman komite tarafından yazılmış ve hazırlanmıştır. Yazı komitesinde Ahmet el-Âyad, Ahmet Muhtâr Ömer, el-Cilâlî b. el-Hâc Yahya, Davud Abduh, Sâlih Cevat Tou'ma, Nedim Maraşlı; Koordinasyon Komitesinde Ali el-Kâsımî; Yayın Komitesinde Ahmet Muhtâr Ömer; İnceleme Komitesinde Temmâm Hassân Ömer, Huseyn Nassâr ve Nedim Maraşlı; Teknik Hazırlık Komitesi ve idari denetimde Ahmet Vuld Tulba, Edip el-Lacmî, Hasan es-Suhturî, Halil en-Nahvî, Şihada Hûrî, Taha Hasan en-Nur, Farc el-Mezuğî yer almıştır. (Ömer vd., 1989, s. 4).

***el-Mu'cemu'l-'Arabiyyu'l-Esâsi* Sözlüğünün Özellikleri**

El-Mu'cemu'l-'Arabiyyu'l-Esâsi' sözlüğünün birçok özelliği vardır. Bunları aşağıdaki gibi özetlemek mümkündür: (Ömer vd., 1989, s. 10).

- 1 – Kullanıcının ihtiyaç duyduğu her şeyi içermesi ve maddelerinin din, edebiyat, bilim, sanat, medya gibi birçok bilgi alanını genişleterek kapsamlı bir şekilde ana dili Arapça olmayanların Arapça öğretimini kolaylaştırmaktadır.
- 2 - Bu çağda kullanılan canlı fâsîh Arapça diline özen göstermektedir.
- 3 - *El-Mu'cemu'l-'Arabiyyu'l-Esâsi* sözlüğü, sadelik ve netlik ile ayırt edilmektedir. Yöntemi de yararlanıcıların kolaylıkla kullanabilecekleri şekilde tasarlanmıştır.
- 4 - Birçok bilimsel, eğitsel, psikolojik, edebi, felsefî, dinî ve tarihî terim; Arapça ve Arapça olmayan özel isimler; ülke ve eser isimlerini içine aldığı için ansiklopedik bir karakter ihtiva etmektedir.
- 5 - Arap ülkelerinde kullanılan işlevsel, modern ve kültürel pek çok kanıtlardan ve kültürel ibarelerden bahsetmiştir.
- 6 – İnsanlar arasında yaygın ve yeni olan kelimelerden bahsederek, nadir, az kullanılan ve insanların günlük hayatta ihtiyaç duymadığı kelimeleri almaması ile özellik kazanmıştır. (el-Cubûrî, 2019, s. 260).

***el-Mu'cemu'l-'Arabiyyu'l-Esâsi* Sözlüğünün Kapsadığı Bilgiler**

el-Mu'cemu'l-'Arabiyyu'l-Esâsi'de 45 sayfayı kapsayan dille ilgili ön söz bulunmaktadır. Bu ön söz sözlük kullanıcıyı tanımlayan ve ona Arap diliyle ilgili ilk dilsel bilgileri hatırlatan gramer, morfolojik, imla bilgileri ve dille ilgili diğer bilgileri içermektedir. (Hicbâr, 2014, s. 19).

el-Mu'cemu'l-'Arabiyyu'l-Esâsi sözlüğü dille ilgili şu bilgileri içermektedir:

Bütün bunların yanı sıra ism-i fâil, ism-i mefûl ism-i merre ve mübalağa kipi ile ilgili bilgiler de verilmiştir. Örneğin; (ر ف ع) maddesinde رافع kelimesi رَفَعَ fiilinden ism-i fâil... مُرْتَفِعٌ kelimesi ارتفع fiilinden ism-i mefûldür. (Ömer vd., 1989, s. 537). İsm-i merreye gelince (ر غ ب) maddesinde رغبة kelimesi رغب fiilinden ismi merredir. (Ömer vd., 1989, s. 533). Aynı şekilde وصفة kelimesi وصف fiilinden, وصمة kelimesi وصم fiilinden, وطاء kelimesi وطاء fiilinden, وعكة kelimesi وعك fiilinden, وفرة kelimesi وفر fiilinden, وقفة kelimesi وقف fiilinden ism-i merre olarak gelmiştir. Mübalağa kipi ise (و ض ح) maddesinde وضاح kelimesi mübalağa kipi olarak gelirken, (س ك ت) maddesinde سكب kelimesi mübalağa kipi olarak gelmiştir.

Nahiv bilgilerine gelince birtakım maddelere eşlik eden hükümlerde vücut bulmuş ve bazı nahiv kavramlarının tanımlarının verilmesiyle ortaya çıkmıştır. Araştırmacının belki de ilk karşılaştığı nahiv bilgisi kitabın başında ilk harf olan hemze harfinde yer almaktadır. Örneğin Elif bölümünde: أ hemze harfi, hurufu'l-meânîdendir. Hemze harfinin anlamları şunlardır: 1- yakınlığı ifade eden nidâ harfi olarak gelmektedir. Bunun örneği; "أَيْنِي" "Ey oğulcuğum" bu örnekte hemze harfi nida harfi olarak gelmiştir. 2 – istifham harfi olarak gelmektedir. Bu "أَفْرَأَيْتَ؟" "görmedin mi?" Örneğinde görülmektedir. Bu örnekte hemze harfi istifham harfi olarak gelmiştir. 3 - tesviye harfi olarak gelmektedir, genellikle "السواء" ve "أَمْ" ile kullanılır. Elif harfi üç med harfinden biridir. Fiillerde cemi vav'ından sonra gelmektedir. Bu "أَفْهَمُوا" "onlar anladılar" örneğinde görülmektedir. Elif harfi fiile bitiştiğinde zamir olarak tesniye elifi olarak isimlendirilmektedir. Bunun örneği; "أَفِهِمَا" "o ikisi anladı" örneğidir. Bu örnekteki elif zamir olarak gelmiştir. Elif isme bitiştiğinde tesniyede ref alameti olmaktadır. Bunun örneği; "أَرْجُلَانِ" "iki adam" örneğidir. Burada elif kelimenin merfu olarak geldiğini belirtmektedir. Elif esma-i hamsede nasp alameti olmaktadır. Bunun örneği; "أَخَاكَ" kelimesinde görülmektedir. Burada elif kelimenin mansup bir kelime olduğunu göstermektedir. (Ömer vd., 1989, s. 63). Böylece sözlük bilimcinin elif harfine dair her türlü nahiv bilgisi verdiği görülmektedir. (Hâle, 2013, 134).

Birçok harf ve edat iki harfli veya üç harfli olması fark etmeksizin harf sırasına göre sözlük maddeleri içerisinde yerini almıştır. Örneğin; (أ ن) maddesinde, "أَنْ" harfi şu anlamlarda gelmiştir: 1- Masdariyye harfi. Muzari fiilinin önüne gelerek muzari fiilin nasp etmektedir. Ayrıca olumsuzluk belirten لا harfini izlemektedir. Bu, "أَرْجُوا أَلَا يَتَأَخَّرَ عَنِ الْمَوْعَدِ" "Randevuya geç kalmamasını rica ederim" örneğinde görülmektedir. 2 - "أَنْ" harfi, "أَنْ" edatının muhaffefesi, yani şeddesiz hâli olarak gelmektedir. 3 - "أَنْ" harfi, "أَنْ" edatının yerine tefsiriyye harfi olarak gelmektedir. 4 - "أَنْ" harfi, tekit ifade etmek için zaid harf olarak da gelmektedir. (Ömer vd., 1989, s. 111).

Aynı şekilde (ل ع ل) maddesinde "أَلْعَلَّ": nevasih harfidir. Şu üç anlama sahiptir: 1- teraccî, 2- ta'lîl, 3- istifham. İsim cümlesinin başına gelir, ismi ref eder, haberi nasp eder, bazen ona ما bitişir "أَلْعَلَّمَا" şeklinde karşımıza çıkar. (Ömer vd., 1989, s. 1090).

Başka bir örnekte (ك و ن) maddesinde: "كَانَ يَكُونُ كَوْنًا وَكَيُونًا كَانِنٌ" 1 – nakıs fiildir, müpteda ve haberin önüne gelir, ilkini isim olarak ref eder, ikincisini haber olarak nasp eder. (Ömer vd., 1989, s. 1061). Tüm bu örneklerden yola çıkarak sözlüğün, bu edat ve harfleri temsil edecek kadar geniş bir alanı kapsadığı sonucuna varılmaktadır. Bu zikredilenlerin yanı sıra كَلَّا، الْإِنِّي، الْوَاتِي، لَيْتَ، أَضْحَى، ظَلَّ، (نعم و بئس، إن، ثم، حبذا، كل، كلاً، الايني، اللواتي، ليت، أضحى، ظل، إذا دُكَّتِ الْأَرْضُ دَكًا دَكًا) (نعم و بئس، إن، ثم، حبذا، كل، كلاً، الايني، اللواتي، ليت، أضحى، ظل، إذا دُكَّتِ الْأَرْضُ دَكًا دَكًا) harfleri ve edatları da sözlükte yer almıştır.

Nahvi bilgilerden bir diğeri ise sözlük maddeleri arasında yer alan bazı nahiv tanımlarıdır. Bunları kendi alanlarına özgü olan nahiv terimleri olarak saymak mümkündür. Örneğin: (و ك د) maddesinde: "التوكيد" : (Nahivde) tâbidir. Bu tâbi iki çeşittir. Birincisi "lafzî" tekittir. Lafzî tekit, birinci lafzın aynıısının tekrarıdır. (إِذَا دُكَّتِ الْأَرْضُ دَكًا دَكًا) "Hayır, yeryüzü (kıyamet sarsıntısıyla) parça parça olup sarsıldığı

zaman.” örneğinde نَكَا kelimesinin tekrarlanması gibi. İkincisi ise “manevi” tekittir. Manevi tekit, özel lafızlarla olur. Bunlar: (النفس، العين، كلا، كلتا، كل، جميع، عامة) lafızlarıdır. (Ömer vd., 1989, s. 1329).

Aynı şekilde (و ص ف) maddesinde "صَفَة" : (Nahivcilere göre) na'ttır. Sıfat, ism-i fâil, ism-i mef'ûl, sıfat-ı müşebbehe ve ism-i tafdîl gibi niteleyici müştaklardanır. (Ömer vd., 1989, s. 1311). (و ص ل) maddesinde "صِلَة" : (Nahivde) İsmi mevsulden sonra gelen açıklayıcı bir cümledir. Bu cümleye sıla cümlesi adı verilmektedir. Sıla cümlesinde cümle veya şibhi cümle, ism-i mevsulden sonra gelerek cümleyi tamamlamaktadır. "مَوْصُول" : (Nahivde) ism-i mevsuldür. Anlamı, kendisinden sonra gelen ve sıla cümlesi ile tamamlanan isimlerdir. مَنْ الذي örnek olarak verilmiştir. (Ömer vd., 1989, s. 1313).

Ayrıca (س ت ر) maddesinde "مُسْتَتِر ج للعافل مستترون" müstetir zamirdir. Kalamda zikredilmez, buna افعل fiili örnek olarak verilmiştir. Burada fiilde müstetir zamir هو ve أنت zamirleridir. (Ömer vd., 1989, s. 608).

Kavramlarının özellikle odaklandığı, en önemli noktaları özetleyen bir nahiv kurahı olarak bahsedebileceğimiz birçok nahvî tanım vardır. Maddeler arasında yer alan dil bilgisi açıklamaları olarak temsil edilen başka bir özelliği görülmektedir. Örneğin; (أ ب و) maddesinde "أب/ أبو ج أبناء مثناه أباك" : Bu esmâ-i hamsedendir. Vav ile ref, Elif ile nasp, Ye ile cer olunur. "جاء أبوك، ورأيت أباك، وسلمت على أبيك" örnek olarak gösterilmiştir. (Ömer vd., 1989, s. 67).

Buna ek olarak, sözlük bilimcinin bu alanda küçük veya büyük olsun, sadece bir işaret olarak ifade edildiğinde bile onu kaçırmamak için elinden gelenin en iyisini yaptıkları görülmektedir. (أ ب ل) maddesinde bulunan "أبَابِيل" “Ebâbîl” lafzı cemi bir lafızdır, tekili yoktur.../ اِبِل : “İbil” lafzı müennestir, bu lafzın tekili yoktur şeklinde bilgi verilmiştir. (Ömer vd., 1989, s. 67).

4-Ansiklopedik bilgiler: Ansiklopedik bilgi, dil çerçevesi dışına çıkan bilgilerdir. Bayrakların, yerlerin ve olayların adlarıyla ilgili olduğu için dilsel olmayan bazı yönler hakkında net bir görüş sağlamaktadır. Ayrıca kitap adları ve bazı farklı terimler ve dilin çerçevesi dışındaki bazı yönler genel bir bakış açısıyla yer verilmesine katkıda bulunan diğer bilgilerle ilgilidir.

Bu bilgilerin yer alması gereken asıl yer ansiklopedilerdir. Bununla birlikte sözlüklerde eski zamanlardan beri bu tür ansiklopedik bilgilerin bir kısmını içermeye alışılmış ancak ansiklopedilerde olduğundan daha kısa bir şekilde ele alınmıştır. (Hâle, 2013, s. 134).

el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsî sözlüğü birçok bu ansiklopedik bilgileri içermektedir. Sözlükte neredeyse ansiklopedik bilgi içermeyen bir sayfa bile yoktur denecek kadar çok sayıda ansiklopedik bilgilere yer verilmiştir. Sözlüğün bu kadar çok sayıda ansiklopedik bilgilere yer vermesi bazılarının *El-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsî* sözlüğünü, ansiklopedik bir sözlüktür, şeklinde tanımlamasına neden olmuştur. Sözlükte yer alan ansiklopedik bilgi içeren şu maddeler örnek olarak gösterilmiştir: (أ س ي ا) maddesinde "أَسْيَا / أَسْيَا" : “Kıtaların en büyüğü ve en kalabalık olanı, sınırları Arktik Okyanusu, Avrupa, Akdeniz ve Kızıldeniz ile Hint ve Pasifik Okyanuslarıdır...” (Ömer vd., 1989, s. 64).

Bir başka örnekte (أ ب ه ا) maddesinde "أَبْهَا" : “Abha”: Suudi Arabistan Krallığı'nda bir şehir ve sağlıklı iklimi ve tarımsal kaynakları ile özelliği bulunan Asir bölgesinin üssü.” (Ömer vd., 1989, s. 67).

Yine (أ ث ي ن ا) maddesinde "أَثِينَا" “Atina”: “Yunanistan'ın başkentidir. MÖ 5. yüzyılda Makedonlara, Romalılara ve ardından Osmanlılara tabi olan müreffeh bir deniz devletiydi.” (Ömer vd., 1989, 71). Böylece sözlüğün yazarı, meşhur veya ölümsüz bir şeyle ilişkilendirilen hiçbir şehri, bölgeyi veya ülkeyi gözden kaçırmamıştır.

Ansiklopedik bilgilerden bir başka örnek (أدم) maddesinde "آدم": İnsanların babası şeklinde zikredilmiştir. (Ömer vd., 1989, s. 64). Yine (امنة) maddesinde "أمينة": Âmine bint Vehb b. Abdümenâf, Muhammed'in (s.a.v) annesidir, ifadesi kullanılmıştır. (Ömer vd., 1989, s. 65). Bu şekilde sözlük yazarları özel isimleri alfabetik sıraya göre ele almışlardır.

Bu bilgilerin kapsamına giren bazı olaylardan, savaşlardan ve organizasyonlardan bahsedildiği de görülmektedir. Bunun örneği olarak (براهمة) maddesinde "البراهمة واحدهم بزهمي": "Brahmanlar": Kast sisteminde ayrı bir öneme sahip olan bir Hindu mezhebi...şeklinde zikredilmiştir. (Ömer vd., 1989, s. 142).

Bir başka örnek (حني): "حُنَيْن": "Huneyn": Mekke ile Taif arasında, Müslümanlarla müşrikler arasında çıkan ve Müslümanların zaferiyle sonuçlanan bir savaş olarak ifade edilmiştir. (Ömer vd., 1989, 360). Ayrıca tarih kitaplarında yer alan meşhur olaylara da yer verilmiştir. Bunun örneği; (بسوس) maddesinde "البسوس": el-Besûs 494- 543 Savaşı: El-Basûs adlı bakire bir kadının devesi olan Kuleyb el-Tağlebî'nin öldürülmesi nedeniyle Tağlib ve Bekir kabileleri arasında kırk yıl süren bir savaştır, şeklinde zikredilmiştir. (Ömer vd., 1989, s. 156).

Bunun dışında bu savaşların birçoğu, her biri kendi ilkesini ve sahadaki çoğulluğunu savunan fırkalar, birçoğuna maruz kaldığı için sözlükte bahsedilmiştir. Belki de verilen örnekler onların varlığını kanıtlamak içindir. Ancak burada bu savaşların tamamını ele almak mümkün değildir. Çünkü bu konumuzu başka bir yöne götürecektir.

Ayrıca sözlükte geniş bir üne kavuşan ve yazarlarının isimleriyle ünlenen bazı kitapların isimlerinin büyük bir kısmını görmek mümkündür. Bunların arasında: (رسالة الغفران) maddesinde "Risâletu'l-Gufrân": Ebu'l-Ala el-Maarri'nin, Arap nesrinin şaheserlerinden sayılan İbnü'l-Kârih'in kendisine gönderdiği bir mektuba cevaben yazdığı risaledir. İçinde cennet ve cehennemi ziyaret ettiği hayalî yolculuk ve şairler eleştirmenler raviler ve nahivciler yer almaktadır. (Ömer vd., 1989, s. 521).

Bir diğer örnek, (عين) maddesinde "العين" El-Ayn": El-Halil b. Ahmed tarafından kaleme alınan bir dil sözlüğüdür. Maddelerini belirli bir yöntemle toplamış ve en derinden başlayarak harflerin çıkış yerlerine göre düzenlemiştir. Bunun yanında "عيون الاخبار" "Uyûnu'l-Ahbâr": Yazarının çağında Arap kültürünü temsil eden İbn Kuteybe'nin ansiklopedik bir kitabıdır. Yine "عيون الانبياء في طبقات الاطباء" "Uyûnu'l-Enbâi fi Tabakâti'l-Etîbbâ": İbn Ebî el-Useybia'nın Etîbbâ'nın biyografileri hakkında bir kitaptır. / "عيون التواريخ" "Uyûnu't-Tevârîh": İbn Şakir el-Ketbi tarafından yazılan altı ciltlik tarihi bir ansiklopedidir. 760 hicri 1359 miladi yılına kadar uzanan yıllık bibliografiler mecmuasıdır. (Ömer vd., 1989, s. 882).

Sözlük yazarlarının, zikredilen kitapların içeriğini yazarın adından başlayarak, kısa bir paragrafta vermeye çalıştıkları görülmektedir.

Ansiklopedik bilgiler aynı şekilde edebî, ilmî, dinî ve nahvî istihlâhları içeren bilgiler de sunmaktadır. Bunun örneği ise (اقتران) maddesinde "إقتران": (Astronomide) İki veya daha fazla gök cismi yaklaşık olarak düz bir çizgide uzanır. (Psikolojide) İki şey arasında öyle bir bağlantı ki birinin zihinde görünmesi diğerinin de görünmesini gerektirir. (Felsefede) diğerine sürekli olarak eşlik eden olgudur. (Ömer vd., 1989, s. 982). Bu kavram, her alanın önemini diğerinden farklı olduğu üç alanda yer almaktadır. Bu astronomlar tarafından bilinen psikologlar ve felsefeciler arasında yaygın olan bir kavramdır.

el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi sözlüğü her türden çok sayıda ansiklopedik bilgi içermiştir. Bu da onu ansiklopedik sözlük olarak adlandırılmasına neden olmuştur. Bunun nedeni, dilin çerçevesinden

ansiklopedik çerçeveye girmesi ve ayrıntı noktalara girmesi ve daha çok bir ansiklopediye benzemesidir. Sözlük ile ansiklopedi arasındaki fark, maddenin açıklanmasının sınırıyla ilgilidir. Ansiklopedinin rolü, maddeyle ilgili en büyük miktarda bilgiyi vermek olduğundan, bir maddeyi açıklamada bir sayfayı aşabilir. Ancak bu, sözlük bilimcinin sözlük maddesini açıklarken yapmadığı bir şeydir. (Hâle, 2013, s. 140).

el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi sözlüğünün ön söz kısmında belirtildiği gibi sözlük, bir takım uygar, bilimsel ve teknik terimleri ele aldığı için belirli bir ansiklopedik özelliğe sahiptir. Kısacası çok çeşitli özel isimlerle ilgilenir. Kıtaların ülkelerin, şehirlerin, nehirlerin isimleri; Arap tarihinin parlak isimleri, halifelerin, komutanların fâkihlerin, âlimlerin, şairlerin, edebiyatçıların, sanatçıların ve bunun gibi isimleri ele alır. (Ömer vd., 1989, s. 9). Bu ansiklopedik maddelerin dâhil edilmesinin nedeni ana dili Arapça olmayanların Arap dilinin kültürel ve tarihi yapısını anlamalarını sağlamasıdır. Medeniyet açısından, Arap-İslam medeniyetinin, fikrî ve maddî olguları bakımından ana dili Arapça olmayanların medeniyetlerinden derece bakımından farklı olduğunu görülmektedir. (Hicbâr, 2014, s. 21).

5-Anlamsal bilgiler: Modern sözlük, kelimenin mânâlarını ve delâletini tanımlamayla kalmaz aynı zamanda ilave açıklama sağlar. Kelimenin eş anlamına, zıt anlamına işaret eder ve diğer maddelerdeki semantik alanda örtüşen kelimelerle ilişkilendirir. Aynı şekilde gerçek kullanımlarına ek olarak mecazî anlamların yanı sıra merkezi anlamlarının yanında ilave yorumlar yapar. (Hicbâr, 2014, s. 20). *El-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi* sözlüğünde bunun örnek olarak (برئت) maddesi vardır. “Yırtıcı hayvanın pençesi” veya “yırtıcı kuşun pençesi” anlamında iken, sosyal nedenler veya sosyal koşullar bağlamında mecazî olarak “Açlığın ve cehâletin pençesi”, “sömürgenin pençesi” şeklinde kullanılır. Bu mecazî anlamlar ana dili Arapça olmayanlara ek hizmet olarak verilmiştir.

6-Kullanım ve yöntem bilgileri: Ana dili Arapça olmayanlara özgü sözlük, sözlük kullanıcılarına kelimelerin kullanımını hakkında bilgi sağlar. Eğer bir kelime çok eski bir kelime olup çağdaş dilde kullanılmıyorsa veya müstehcen, edebe aykırı olan bir kelime ise, sözlük bu tür kelimeler hakkında okuyucu bu kelimeleri konuşmalarında kullanmaması için bu durumu belirtir. Dolayısıyla sözlük kelime hakkında bulunması gereken bilgi eksikliğinden dolayı okuyucunun hataya düşmesini bu şekilde engeller. Bu nedenle sözlük, maddelerin her birinde kullanım ve yöntem sırasını belirtir. Eski, yaygın, resmi, yasak, nadir, edebi, şiirsel, mecazî, çocuklara özel vb. örnek olarak gösterilebilir. (Hicbâr, 2014, s. 21).

***el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi* Sözlüğünün Amaçları**

el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi sözlüğünün amaçlarından bazılarını şu şekilde sıralamak mümkündür: (El-Cubûrî, 2019, s. 260).

1 – Arapça öğrenmek isteyen ana dili Arapça olmayanlara zorlanmamaları için Arapça eğitimi kolaylaştırıcı bir kaynak oluşturmak.

2 - *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi* sözlüğü, hayatın her alanında günlük kullanım için sağladığı bilgiler ile okuyucu arasındaki boşluğu doldurmak.

3 - Âlimlerin, yazarların, aydınların, gazetecilerin ve akademisyenlerin dilindeki kamusal alana giren tüm kelimeleri ve hayatın her alanında ilim, düşünce ve kültür adamlarının kullandığı Arapça veya başka dillerden Arapçaya giren muarreb kelimelerin yanı sıra Kahire'deki Arap Dili Akademisi tarafından onaylanan kelimeleri öğretmek.

***el-Mu'cemu'l-'Arabiyyu'l-Esâsi* Sözlüğünün Maddeleri**

Sözlük maddesi sözlük bilimcinin toplayıp belirli bir sisteme göre düzenleyip anlamlarını açıkladığı sözcüklerdir. Bu madde, sözlüğün yazılma amacına göre bir sözlükten diğerine farklılık gösterir. Bu nedenle sözlüklerin pek çok türü vardır. Maddelerine ve amaçlarına göre farklılık gösterir. Dil sözlükleri, ansiklopedik sözlükler, tarihi sözlükler, konusuna göre sözlükler, genel sözlükler, özel sözlükler, tek dilli sözlükler, iki dilli sözlükler, çok dilli sözlükler ve diğer sözlük türleri gibi. (Itrî, H 1426, s. 386).

Abdulaziz Matar *el-Mu'cemu'l-'Arabiyyu'l-Esâsi İdâet ve Nakd* başlıklı makalesinde sözlükte yer alan maddeleri şu şekilde özetlemiştir: (Matar, 1990, s. 61).

Sözlüğün maddeleri, geleneksel kök tertibiyle ve kökler de kendi içinde alfabetik sırayla düzenlenmiştir. Örneğin; (ع ذ ع) kökünden gelen madde kendi içinde dokuz farklı madde hâlinde gelmiştir. Bunlar aşağıdaki gibidir:

ع ز ع / تَحَزَع / تَحَزَع / جَزَع / جَزَع / جَزَع / جَزَع / جَزَع / جَزَع / مُجَزَع.

el-Mu'cemu'l-'Arabiyyu'l-Esâsi sözlünün maddeleri genel olarak aşağıdaki kelimeleri kapsamaktadır:

- 1) *es-Sihah*, *Lisânü'l-Arab* ve *el-Kâmûsu'l-Muhît* gibi eski Arapça sözlüklerde yer alan sahih Arapça kelimeler.
- 2) Bu eski sözlüklerde yer alan eski muarreb (Arapçaya tercüme edilmiş) kelimeler.
- 3) Rivayet asrından sonra kullanılan modern muarreb kelimeler
- 4) Eski müvelled (Yeni bir anlam kazanmış) kelimeler.
- 5) Arap dil akademileri tarafından onaylanan ve (م) sembolü ile sembolize edilen kelimeler, terimler ve üsluplar.
- 6) Yazar ve edebiyatçıların dillerinde yaygınlaştıktan sonra Kahire'deki Arap Dili Akademisi tarafından onaylanan güncellenmiş kelimeler. Akademi bunu (المحدثة) lafzıyla simgelemiştir.
- 7) Mu'cemu'l-Vasît metninden nakledilen bilgiler.
- 8) Mu'cemu'l-Vasît sözlüğünde yer almayan yeni ifadeler, özel isimler, kıta isimleri, ülke isimleri, şehir isimleri, nehir isimleri ve tarih kitaplarında yer alan halifeler, komutanlar, fukaha, ulemâ, şair edebiyatçı ve sanatçıların isimleri bulunur.

Sözlük komitesi, kısaltılması ve tekrardan kaçınılması amacıyla 19 sembol kullanmıştır. Bu semboller şu şekildedir: 1. ﴿ Kur'an-ı Kerim. 2. (هـ) Hicrî yıl. 3. (م) Miladî yıl. 4. (مص) Mastar. 5. (مف) Müfret. 6. (ج) Cemi/Çoğul. 7. (ج - ون) Cemi Müzekker Salim. 8. (ج - ات) Cemi Müennes Salim. 9. (ج ج) Cemu'l-Cem/Çoğulun çoğulu. 10. (مذ) Müzekker. 11. (مو) Müennes. 12. (-) Kelimenin tekrarı. 13. (ت) Vefat tarihi. 14. (.../...) Fiilin sığısı ve çekimi. 15. (م) Arapça Dil Akademisi tarafından onaylanan bir kelime. 16. (مو) “Müvelled” Eskiden kullanılan ve rivayet devrinden sonra yeni bir anlam kazanan Arapça bir kelime. 17. (م) “Muhdes” Modern çağda anlam taşıyan Arapça bir kelime. 18. (مع) “Muarreb” Arapçaya vezinlerine

uyacak şekilde değişikliğe uğrayarak giren yabancı bir kelime. 19. (-) “Dahîl” Arapçaya hiçbir değişikliğe uğramadan giren yabancı bir kelime.

Sözlüğün üzerine inşa edildiği temeller arasında şu hususlar mevcuttur: Kelimelerin açıklanması, anlam belirsizliğinin yorumlanması, terimlerin ve özel isimlerin tanımlanması yer almaktadır. Bahsi geçen sözlük, bu konuda şöyle tarif edilebilecek bir yol izlemiştir:

- 1) Kelimeyi eşanlamlısı olan kelimeyle açıklama.
- 2) Kelimeyi zıt anlamlısı olan kelimeyle açıklama.
- 3) Bir kelimeyi birçok kelimeyle açıklama.
- 4) Terimleri ilmî tanımlamayla açıklama.
- 5) Şahısların özel isimlerini tanımlama.
- 6) Ülkeleri tanımlama.
- 7) Araziler, nehirler, ırmaklar, haliçler ve dağları tanımlama.
- 8) Fırkaları ve mezhepleri tanımlama.
- 9) Sözlük açıklamasına maddeden hemen sonra zikredilen müfredin çoğulu olan, çoğuldan bahsederek başlama.
- 10) Sözlüğün açıklama ve tanımlamadaki özelliklerinden biri, anlamını açıklayan bağlamsal örneklere önem vermesi, Kur'ân-ı Kerim, hadisi şerif ve atasözleriyle delillendirmesi.

Ayrıca *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi* sözlüğü, sözlük kapsamına girmeyen maddeleri de ele almıştır. Bunlar:

Özel İsimler: Bunun örnekleri şunlardır: “Âmine bint Vehab, Arslan (Emir Şekip Arslan), Erkam b. Ebi'l-Erkam, İbrahim Halil. Ebrehe Eşrem, Ahdarî, Ahtal, İdris, el-Ezherî. Usame b. Zeyd b. Hâris, İshak, Esmâbint Ebu Bekir. Eş'ab, Eş'arî, İsthrî, Esmâî, el-A'şâ, (Meymun b. Kays). Eksem b. Sayfi et-Temîmî, Emin Abbâsî, Ümeyye b. Ebi Salt. Enes b. Malik, Evs b. Hacer, İyas b. Muaviye el-Müzenî, el-Barudî Mahmut Sami. el-Bakır (Muhammed b. Ali Zeynel Abidin), el-Bâkılânî, (Muhammed b. Tayyib Ebu Bekir). el-Buhturî, (Ebû Ubade el-Velid b. Ubeyd et-Tâî), Bahira er-Râhip, el-Bûsîrî (Muhammed b. Saîd), Teabbata Şerran, Cibrân Halil Cibrân, Cerir b. Atiyye.”

Ülkelerin, Şehirlerin ve Mekânların İsimleri: “Azerbaycan: Sovyetler Birliği'nin güney cumhuriyetlerinden biri...” “Abha: Suudi Arabistan'da bir şehir...” “Atina: Yunanistan'ın başkenti...” “Etiyopya: Afrika Boynuzu ülkelerinden biri...” “İspanya: Batı Avrupa'da bulunan bir Avrupa ülkesi...” “Avustralya: En küçük kıta Asya'nın güneydoğusunda, Pasifik ve Hint Okyanusları arasında yer alır...” “Assiut: Yukarı Mısır'ın en büyük valiliklerinden biri olan başkenti Assiut'tur...” “Asur: Kuzey Mezopotamya'da eski bir ülke...” “Almanya: Orta Avrupa'nın en büyük ülkesi...” “Babylon: Doğu'nun en ünlü antik şehirlerinden bir...” “Paris: Fransa'nın başkenti...” “Bedir: Medine yakınlarında, Müslümanlarla müşrikler arasındaki ünlü savaşın yaşandığı küçük bir köy...” “Tirmiz: Kuzey İran'da

Ceyhun Nehri üzerinde bir şehir..." "Cenin: Tevrat ve İncil'de adı geçen bir Filistin kasabasıdır...bunun örnekleridir."

Kabilelerin ve Halkların İsimleri: "Esed b. Huzeyme : Adnani Arab kabilesi..." "Evs ve Hazrec: Yesrib'de yaşayan Yemen asıllı iki Arap kabilesi..." "İyad: Adnaniler'in Arap kabilesi..." "Barbarlar: Miladi 4-5. yüzyıllarda Roma İmparatorluğu'na saldıran Germen ve Moğol kabileleri..." "Berberiler: Kuzey Afrika'daki Müslüman kabileler..." "Tatarlar: Orta Asya'da yaşayan kabileler..." "Türkmen: Orta Asya'da yaşayan bir Türk halkı..." "Sakîf: Adnânî Arab kabilesi..." "Semud: Kaybolan Arapların kabilesi..." "Cürhum: Marîb Barajı'nın yıkılmasının ardından Yemen'den göç ettirilen Yemenli Arap kabilesi..." örnek olarak gösterilebilmektedir.

Kıtap ve Edebiyat İsimleri: "İrşâdu'l-Erîb ilâ Marifeti'l-Edîb, el-İhâta fi Ahbâri Gırnata, Ehsanu't-Tekâsîm fi Marifeti'l-Ekâlîm, İhyâu'l-Ulûm, Esâsu'l-Belâğa, el-İşârât ve'l-Tenbihât. el-İsabat fi Temyizi's-Sahabe, E'yânî's-Şîa, el-Eğâni, el-Elfâzu'l-Kitâbiyye, el-Emâlî, el-Ensâb, el-Eyyâm, el-Bü'sâü, el-Bâr'î fi'l-Luga, el-Bidâye ve'n-Nihâye, el-Bustân, el-Beyân ve't-Tebyîn, Takvîmu'l-Buldân, Mu'cemu'l-Cîm.

***el-Mu'cemu'l-'Arabiyyu'l-Esâsi* Sözlüğünde Dil Olguları**

el-Mu'cemu'l-'Arabiyyu'l-Esâsi sözlüğü, maddeleri arasında birçok dil olguları içermektedir. Bu dil olguları şunlardır; Teradüf, (eş anlamlı), el-Müştereku'l-Lafzî (sesteş) Ezdâd (zıt anlamlı), Muarreb (Arapça kalıplarına uygun şekilde değişikliğe uğrayarak giren yabancı kelimeler), Dahîl (Arapçaya hiçbir değişikliğe uğramadan giren yabancı kelimeler). Müvelled (Eskiden kullanılan ve rivayet devrinden sonra yeni bir anlam kazanan Arapça kelimeler). Muhdes (Modern çağda kullanılan kelimeler). et-Tetavvuru'd-Delâli (anlamsal değişime uğramış kelimeler). Bu konuda detaylı bilgi daha önce kaleme almış olduğumuz "*et-Tetavvu'd-delâli fi'l-Mu'cemul-'Arabiyyu'l-Esâsi*" başlıklı makalede yer almaktadır. (Orozobekov, K. 2022). Bunların yanı sıra bazı terakibi olgular da bulunmaktadır. Örneğin: Musâhabetül'-Lafziyye (eşdizim) Ta'biru's-Sıyâkî (bağlamsal ifadeler) ve et-Ta'birul-İstîlâhî (deyimsele ifadeler) gibi. *el-Mu'cemu'l-'Arabiyyu'l-Esâsi* sözlüğünde bulunan bütün bu dil olguları, hâlen üzerinde çalışmakta olduğumuz henüz savunması yapılmamış "*el-Mu'cemu'l-'Arabiyyu'l-Esâsi*'nin Hemze ile Ha Harfi Arasındaki Bölümde Semantik Olgular" konulu doktora tezimizde detaylı bir şekilde örnekleriyle birlikte ele alınmıştır.

***el-Mu'cemu'l-'Arabiyyu'l-Esâsi* Sözlüğünün Eleştirisi**

el-Mu'cemu'l-'Arabiyyu'l-Esâsi sözlüğünde eleştirilmesi gereken bazı hususlar mevcuttur. Bu hususları aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür.

Mastarın müstakîl maddede tekrar edilmesi: *el-Mu'cemu'l-'Arabiyyu'l-Esâsi*'nin müellifleri mastarı fiiliyle beraber zikretmeye çalışmışlardır. Sonra ayrı bir maddede açıklamasıyla birlikte tekrar zikretmişlerdir. Hâlbuki bu mastar önceki maddede zikredilen fiilin maddesidir. Burada hiçbir gerekçesi olmayan bir tekrar ve bir ziyade söz konusudur. Yani mastar fiille birlikte zikredildiğinde okuyucu mastarın bu fiilin mastarı olduğunu anlar, dolayısıyla onu tek başına zikretmenin bir faydası yoktur. Bu tekrar ile sözlüğü zorlaştırır. (İtrî, H 1426, s. 390).

Fiili zikredilmeden ismin zikredilmesi: *el-Mu'cemu'l-'Arabiyyu'l-Esâsi*'nin bazı maddelerinde, yaygın kullanılan fiil olmasına rağmen ismi zikredilip fiili zikredilmemiştir. Bu, okuyucuya fiilin bu maddeden gelmediği yanılsamasını verebilmektedir. Sözlükte ismi zikredilip fiilin zikredilmediği maddeye şu

madde örnek gösterilmiştir: "إِبْرَة: ج إبرات وإبرات وإبر" (Ömer vd., 1989, s. 66). Bu maddede "إِبْرَة" ismi zikredilmiş ancak bu kökten gelen fiil ihmal edilmiştir. Oysa Kâmusu'l-Muhîr sözlüğü, "أَبْرَ النَّخْلَ وَالزَّرْعَ، وَيَأْبُرُهُ وَيَأْبُرُهُ أَيْزًا وَإِبَارًا وَإِبَارَةً" şeklinde fiil zikrederek bu kökün fiili olduğunu ortaya koymuştur. (El-Feyrûzâbâdî, 2005, s. 341).

Başka bir maddede ise, (Ömer vd., 1989, s. 67). "أَبَابِيل: جماعات متفرقة، وهو جمع لا واحد له..." şeklinde "Ebâbil" ismini zikretmekle yetinerek bu kökten gelen fiile yer verilmemiştir. Hâlbuki bu ismin fiili birçok Arapça sözlüklerde zikredilmiştir.

Bir başka maddede, (Ömer vd., 1989, s. 177). "بَنَان: أطراف الأصابع واحدته بنانة..." şeklinde gelmiştir. Bu maddede dil sözlüklerinde bu maddenin fiili zikredilmesine rağmen, *El-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsî* sözlüğü bu maddenin fiilini zikretmemiştir. Mu'cemu'l-Vasîr sözlüğü, "أقام به ولزمه" şeklinde aynı maddenin fiilini zikretmiştir. (Enis vd., 2004, s. 71).

Başka bir madde (Ömer vd., 1989, s. 213). "ثَعْبَان ج ثعابين اسم عام لكل حيوان من مرتبة الثعابين وهو أنواع..." şeklinde ele alınmıştır. Aynı şekilde bu maddede de ثَعْبَان ismi zikredilmiş ancak bu kökten gelen fiile yer verilmemiştir. Oysa Mekâyîsu'l-Luga sözlüğü, "ثَعْبَتِ الْمَاءَ وَأَنَا ثَعْبُهُ، إِذَا فَجَّرْتَهُ فَثَعْبُ" şeklinde aynı kökten gelen maddenin fiilini zikretmiştir. (İbn Fâris, 1979, s. 378).

Fiili zikredilmeden mastarı zikredilmesi: Sözlüğün bazı maddelerinde fiil zikredilmeden sadece mastarına yer verilmiştir. Buna şu örnek gösterilmiştir: (أ ز ي) maddesinde, (Ömer vd., 1989, s. 86). "إزاء: مقابل وامام" şeklinde mastar zikredilmiş, ancak fiil zikredilmemiştir. Hâlbuki Mu'cemu'l-Vasîr sözlüğü, "أزاه موازاة، وإزاء...ويقال: فلان لا يُوازيه أحد" şeklinde bu maddenin fiilini zikretmiştir. (Enis vd., 2004, s. 16).

Fiili zikredilmeden bazı müştakların müştak kelimelerin zikredilmesi: Örneğin: (أ س و) maddesinde (Enis vd., 2004, s. 92). "أَس: (الأسى) ج أساة: الطبيب" şeklinde gelmiştir. Dil sözlüklerinde fiilin zikredilmesi ismi failin zikredilmesinden evlâ olmasına rağmen *El-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsî* sözlüğü bu maddede fiil zikretmemiştir. Çünkü ismi fail, dil sözlüğü ondan hâli olması gereken kıyasî kiplerdendir.

Muhammed b. Nafi el-İtrî "Kıra'at Nakdiyye fi'l-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsî" adlı makalesinde bunlara ilave olarak bazı maddelerin ihmalî, aynı maddede bazı fillerin zikredilmesi bazılarının ihmal edilmesi, sözlükte iki yerde maddelerin tekrarı, sözlüğün düzenlenmesinde mürekkebe ve muakkad maddelerde belirli bir yöntem izlememesi, bazı kelimelerin kök harflerine soyutlamadan geçmesi, yabancı kelimeleri müştak fiillerin altına koyması, fiil ile isimlerin maddede karıştırılması gibi birçok eleştiri örnekleriyle beraber çok detaylı bir şekilde zikretmiştir. (İ'trî, H 1426, s. 386). *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsî* sözlüğü çok kapsamlı ve geniş bir sözlüktür. Ancak sözlükle ilgili detaylı bilgi yukarıda bahsi geçen doktora tezinde ele alındığı için ve makalenin de belli sayfayı geçmemesi için zikredilen konularda belirli ve en önemli olan örneklerle sınırlandırılmıştır.

Sonuç

Bu çalışma *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsî* sözlüğü üzerinde bir analitik inceleme neticesinde şu sonuca ulaşmıştır: *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsî* sözlüğü, ana dili Arapça olmayanlara yönelik hazırlanmış tek dilli modern bir sözlüktür. Kendine has bazı özellikleri ve izlediği yöntemleri vardır. *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Esâsî* sözlüğü, maddeleri arasında kullanıcıya bazı bilgileri sunmaktadır. Yazı bilgileri, ses (fonetik) bilgisi, sarf ve nahiv bilgisi, ansiklopedik bilgileri, anlamsal bilgiler, kullanım ve yöntem bilgilerine yer vermiştir. Sözlüğün kullanılmasını kolaylaştırmak için bazı semboller tespit edilmiştir.

Ayrıca *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi* sözlüğü, sözlük kapsamına girmeyen ansiklopedi çerçevesinde ele alınması gereken maddeleri içermesi sebebiyle ansiklopedik karaktere sahip bir sözlüktür. Özel isimler, ülke, şehir, mekân, kabile isimleri; halk olayları, savaşları; kitap isimleri gibi birçok ansiklopedik maddeyi kapsamaktadır.

Her eserde bir eksiklik olduğu gibi *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi* sözlüğünde de bazı eksiklikler mevcuttur. Fiil zikredilmeden isimlerin, mastarların ve müştakların zikredilmesi, ayrıca bazı maddelerin tekrarlanması, yabancı kelimeleri Arapça kelimenin kökünün altına konulması, isim ile fiillerin karıştırılması gibi bazı eksiklikler görülmüştür.

Sonuç olarak *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi* sözlüğü, modern çağda kullanıcılarına kolaylık sağlayan, kullanışlı, özellikle Arapça öğrenmeye yönelen ana dili Arapça olmayanlar için tavsiye edilmesi gereken, içerisinde eski sözlüklerde bulamayacağımız oldukça faydalı bilgiler içeren modern bir sözlüktür.

Kaynakça

- Adalar Subaşı, D. (2011) Araplarda Sözlükçülük Çalışmaları ve el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi Adlı Sözlüğün Eleştirisi. *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*. Sayı 4, 237-250.
- Attâr, A. (1956). *Mukaddimetü's-sihâh*. (1. baskı). Dâru'l-İlmi'l-Melâyin.
- Bustânî, B. (1987). *Muhitü'l-muhît kamûs mutavval li'l-lugati'l-arabiyye*. Mektebet Lübnân.
- Cuburî, M. "el-Elfazü'l-muhdese fi'l-mu'cemu'l-Arabiyyi'l-esâsi". *Mecellet el-Meyâdin li'd-Dirasat fi'l-Ulûmi'l-İnsaniyye*, 3 (4), 255-296.
- Enis. İ., Abdulhalim. M., Atiyye. S., Muhammed. H. A. (2004). *Mu'cemu'l-vasit*. (4. baskı). Mektebetü'ş-Şuruku'd-Devliyye.
- Ebü Sikkîn, A. M. (1981). *el-Meâcimü'l-Arabiyye Medârisüha ve Menâhicühâ*. (2. baskı). el-Faruku'l-Hadîsiyye Yayınları.
- Feyrûzâbâdi, M. M. (2005). *Kâmûsu'l-muhît*. (8. baskı) Mekteb Tahkiki't-Türâs fi Müesseseti'r-Risâle.
- Hatîb, A. (1994). *el-Mu'cemü'l-Arabî beyne'l-mazî ve'l-hadîr*. (1. baskı). Mektebetü Lübnân.
- Hale, S. (2013). *el-Medaâhil fi'l-mu'cemü'l-Arabiyyeti'l-hadîse el-mu'cemu'l-Arabî'l-esâsi li'l-münezzamati'l-Arabiyye ve's-sekâfe ve'l-ulûm enmûzecen*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Kasdi Merbah Üniversitesi, Edebiyat ve Diller Fakültesi.
- Hicbâr, R. (2014). *el-Elfâzü'l-hadâriyye ve hasâisü tevliidüha fi'l-mu'cemu'l-Arabiyyu'l-esâsi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Mevlud Mi'mârî Üniversitesi, Edebiyat ve Diller Fakültesi.
- İtrî, M. M. (H. 1426). Kırâ'at nakdiyye fi'l-mu'cemu'l-Arabiyyi'l-esâsi, *Mecellet Câmiatü'l-İmâm* 52, 379-437.
- İbn Faris, A. (1979). *Mu'cem mekâyisü'l-luga*. Dâru'l-Fikir.
- Kâsimî, A. (2003). *el-Mu'cemiyetü'l-Arabiyye beyne'n-nazariyye ve't-tatbîk*. (1. baskı). Mektebet Lübnân Nâşirîn.
- Matar Abdülaziz. (1999), el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-esâsi, idâ'et ve nakd. *Havliyye Külliyyetü'l-İnsâniyyât ve'l-Ulûmi'l-İctimâiyye* 13, 59-96.
- Orozobekov. K. (2022). et-Tetavvuru'd-Delâli fi'l-Mu'cemi'l-Arabiyyil-Esâsi. *Dâd Mecellet Lisâniyyâtü'l-Arabiyyeti ve Âdâbihâ*. 3 (5), 169-204.
- Ömer, A. M., Ahmed. A., Ceylânî, H. Y., Davud, A., Salih, C. T., Nedim M. (1989). *el-Mu'cemü'l-Arabiyyu'l-Esâsi*. Larousse Yayınları.
- Ömer, A. M. (2009). *Sinâ'atu'l-Mu'cemu'l-Hadis*. (2. baskı). Âlemu'l-Kütüb.
- Ömer, A. M. (1992). *el-Bahsu'l-lugavî inda'l-Arab*. (6. baskı). Âlemu'l-Kütüb.

Şe'sû, F. (2018). *Cühiüdü Ahmet Muhtâr Umar fi's-sınâ'ati'l-mu'cemiyyeti'l-Arabiyyeti'l-hadîse beyne't-taklid ve't-tecdîd*. Yayınlanmamış doktora tezi. Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Edebiyat ve Diller Fakültesi.